

KARIUOMENĖS PIRMŪNŲ SAJUNGOS ĮKŪRIMAS IR VEIKLA 1937–1940 METAIS

Aušra Jurevičiūtė

Vyriausioji muziejininkė
Vytauto Didžiojo karo muziejus
Donelaičio g. 64, LT-44248 Kaunas
Tel. (837) 20 96 20
El. paštas: *ausra.jureviciute@hotmail.com*

Lietuvoje nuo 1923 m. iki 1940 m. veikė septynios, įvairiu laiku įsikūrusios, buvusių karių organizacijos: Lietuvos karo invalidų Vyčių brolija (1923 m.)¹, Lietuvos invalidų sąjunga (1923 m.), Atsargos karininkų sąjunga (1924 m.)², Lietuvos kariuomenės savanorių sąjunga (1927 m.)³, Vytauto Didžiojo universiteto atsargos karininkų korporacija „Ramonė“ (1932 m.), Žydų karių, dalyvavusių Lietuvos nepriklausomybės atvadavime, sąjunga (1933 m.), Kariuomenės pirmūnų sąjunga (1937 m.). Šios organizacijos ir jų veikla istorikams ir visuomenei yra mažai žinomos. Todėl šio straipsnio tikslas yra supažindinti su vėliausiai įsikūrusia buvusių karių organizacija, Kariuomenės pirmūnų sąjunga, stengiantis atskleisti jos įsikūrimo priežastis ir veiklos ypatumus bei bandant įvertinti, kiek jos nariai prisidėjo kuriant Lietuvos kariuomenę ir kovojant už Lietuvos nepriklausomybę.

Straipsnis parengtas daugiausia remiantis archyviniais šaltiniais, esančiais Lietuvos valstybės centriniam archyve (fondas 1446) ir to lai-

kotarpio periodika: žurnalais „Kardas“, „Karys“, „Trimitas“ – rašiusiais išsamius straipsnius apie Kariuomenės pirmūnų sąjungos įsikūrimą ir jos narių nuveiktus darbus carinės Rusijos kariuomenėje, kuriant lietuviškus junginius, bei laikraščiais, kurie skelbė tik trumpas žinutes apie organizacijos susirinkimus. Lietuviškoje istoriografijoje ši organizacija sulaukė tik vieno puslapio teksto, kuris yra G. Surgailio straipsnyje, paskelbtame karo archyve⁴. Lenkijoje išleistame leidinyje „Mniejszości narodowe i wyznaniowe w siłach zbrojnych Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939“ yra autorės straipsnis rusų kalba apie lietuvių karinių dalinių formavimą Rusijos kariuomenėje 1917–1919 m. ir 1937 m. jų dalyvių įkurtą Kariuomenės pirmūnų sąjungą⁵. Plačiau apie tautinių dalių kūrimą Rusijoje galima pasiskaityti Vytauto Lesčiaus knygoje „Lietuvos kariuomenė 1918–1920“⁶.

⁴ *Surgailis G.* Karinės-visuomeninės organizacijos Lietuvoje 1918–1940 m. // Karo archyvas XIV. Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministerija, 1997.

⁵ *Jurevičiūtė A.* Литовцы – военнослужащие Российской армии в 1917–1919 годах и их служба в Вооружённых Силах Литовской Республики // *Mniejszości narodowe i wyznaniowe w siłach zbrojnych Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939.* Toruń, 2001.

⁶ *Lesčius V.* Lietuvos kariuomenė 1918–1920. Vilnius, 1998.

¹ Nuo 1936 m. Lietuvos laisvės kovų invalidų draugija.

² Nuo 1936 m. Lietuvos atsargos karininkų sąjunga.

³ Nuo 1933 m. Lietuvos kariuomenės kūrėjų savanorių sąjunga.

Sajungos įsikūrimo prielaidos

„Kariuomenės pirmūnais vadinami lietuviai kariai, kurie 1917–1919 metais, pasaulinio karo laiku svetimame krašte, Rusų kariuomenėje aukodamiesi sukėlė ir vykdė kariškai tautiškai sąjūdį, laisvai Lietuvos valstybei atstatyti ir jos ginkluotajai jėgai sudaryti.“⁷ Trumpai supažindinsime su šio sąjūdžio istorija. 1914 m. prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui, daug lietuvių, kaip Rusijos valdininkų, jau tarnavo rusų kariuomenėje. Karas privertė pradėti mobilizacijas ir pagreitintus šaukimus, todėl 1915 m., vokiečiams okupavus Lietuvą, Rusijoje buvo nemažai lietuvių karių. Jų buvo visuose frontuose, pradedant Rygos įlanka, baigiant Kaukazu. Iš viso Rusijoje buvo apie 30 tūkstančių lietuvių karių⁸.

Šis tautinis ir karinis sąjūdis prasidėjo po 1917 m. vasario 23 d. (kovo 8 d.) revoliucijos, kuri sukėlė Rusijos valdytas tautas siekti savo prarastos laisvės. Sąjūdis apėmė ir tų tautų karius, kurie stengėsi išsiskirti iš bendrosios rusų kariuomenės ir „[...] sudaryti savo tautines organizacijas, kariuomenės vienetus ir ta jėga paremti savo tautos politinę kovą“⁹. Lietuvių karių sąjūdis, kaip ir kitų tautų, pirmiausia prasidėjo atskiruose kariuomenės vienetuose, o gegužės 25 d. Petrograde įvyko visuotinis 88¹⁰ delegatų suvažiavimas, atstovavęs 16 tūkstančių organizuotų karių¹¹. Susirinkusieji nutarė kovoti už nepriklausomą Lietuvos valstybę ir tuo tikslu įsteigė Lietuvių karių sąjungą. Ji turėjo 8000 narių, tarp

kurių buvo daugiau kaip 200 karininkų¹². Buvo išrinktas šios sąjungos Centro komitetas, kurio pirmininku tapo karininkas Jonas M. Laurinaitis, vicepirmininku – karo valdininkas Aleksandras Žilinskas, sekretoriumi – karo valdininkas Jurgis Elisonas. Dėl Lietuvių karių sąjungos įtakos susikūrusiose tautinėse lietuvių karių dalyse dalyvavo: Vitebsko bataliono 1283 kareiviai ir 53 karininkai, Smolensko – apie 1000 kareivių ir 37 karininkai, Rovno – 700 ir 27, Sibiro – 416 kareivių ir 13 karininkų, Valko kavalerijos divizione – 200 kareivių ir 1 karininkas bei 3 puskarininkiai, eję karininkų pareigas, Ungėnuose, 226 lauko ligoninėje – 150 kareivių ir 21 gydytojas¹³. Visi šie kariniai vienetai buvo sutelkę apie 4000 karių, pasiryžusių su ginklų rankose organizuoti grįžti į savo karštą ir ginti jo laisvę¹⁴. Nors jiems nepasisėkė su ginklais pasiekti tėvynę, jie įvairiais būdais grįžo į Lietuvą. Kai kurie jų stjo savanoriais į Lietuvos kariuomenę, kiti buvo mobilizuoti, bet buvo ir tokių, kurie iš šalies stebėjo kovas dėl šalies nepriklausomybės.

Kariuomenės pirmūnų sąjungos steigimas buvo kiek kitoks nei kitų buvusių karių organizacijų. Jis prasidėjo ne nuo organizacijos įkūrimo, bet nuo noro surinkti visus tuos, kurie kūrė lietuviškus dalinius Rusijos kariuomenėje 1918–1919 m. ir atšvęsti 20 metų sukaktį. Tik vėliau, organizuojant suvažiavimą, gimė ir pati idėja įkurti tautinio sąjūdžio dalyvius vienijančią organizaciją.

Mintį surengti 20 metų paminėjimą iškėlė mjr. Kazys Sabalys, tarnavęs Rumunijos fronte, 226 atsargos karo ligoninėje Ungėnuose. Jis parašė straipsnį į „Kardą“, kuriame „[...] skatino karius ir ne karius, buvusius 1917–1919 m. lie-

⁷ Kariuomenės pirmūnų sąjungos įstatai // LCVA. F. 1446, ap. 1, b. 1, l. 124.

⁸ *V B-nas*. Lietuvių karių sąjūdžio ir tautinių lietuvių dalių Rusijoje 1917–1919 m. dalyvių pirmasis suvažiavimas (L.K.S.S.) // Karys. 1937, rugsėjo 9–16, Nr. 37–38.

⁹ Vyriausybės atstovo brg. gen. K. Navako kalba Seime // Seimo stenogramos. 1939 m. sausio 26 d. 114/13 posėdis (IV nepaprastoji sesija), p. 10.

¹⁰ *Lesčius V*, p. 25.

¹¹ Memorandumas Ministrui pirmininkui, Krašto apsaugos ministrui, Seimo pirmininkui. Ten pat, l. 10.

¹² Sąjūdžio pradžia. Ten pat, b. 44, l. 2.

¹³ *V B-nas*. Ten pat.

¹⁴ Memorandumas.... Ten pat, b. 1, l. 10.

tuviško tautinio sąjūdžio ir lietuviškųjų dalių dalyvius susirūpinti to sąjūdžio 20 metų sukakties minėjimu¹⁵. Perskaitę straipsnį, keli šio sąjūdžio dalyviai, pasitarę su autoriumi, nutarė kviešti susirinkimą suvažiavimo idėjai aptarti. Tokio darbo iniciatoriai buvo kariuomenės Spaudos ir švietimo skyriaus viršininkas plk. Juozas Šarauskas, buvęs Lietuvių karininkų sąjungos komiteto Petrapilyje (Petrograde) pirmininkas plk. lt. Jonas M. Laurinaitis ir suvažiavimo sumanytojas mjr. K. Sabalys. Jie ir dar keli atstovai iš kitų tautinių dalių Rusijoje susirinko 1937 m. vasario 17 d. kariuomenės štabo Spaudos ir švietimo skyriaus patalpose, kur „[...] vyko steigiamasis susirinkimas pasitarti kas dėl rengimo paminėti 20 m. nuo, pradžios lietuvių karių organizacinio darbo“¹⁶. Susirinkime dalyvavo plk. lt. J. M. Laurinaitis (buvęs Centrinio lietuvių karių komiteto atstovas), plk. Kazys Navakas (Sibiro lietuvių bataliono atstovas), plk. Mykolas Kalmantas (Smolensko lietuvių bataliono atstovas), plk. lt. Pranas Gladutis (Rovno lietuvių bataliono atstovas), plk. Vladas Ingelevičius (226 lauko lietuvių ligoninės atstovas) ir mjr. K. Sabalys (226 lauko lietuvių ligoninės ir Rumunų fronto karių komiteto atstovas). Pirminkauti išrinktas plk. lt. J. M. Laurinaitis, sekretoriauti – mjr. K. Sabalys. Susirinkime buvo apsvastyta daugybė klausimų ir priimti tokie nutarimai: 1) surengti paminėjimą ir sukviesti visus tarnavusius lietuviškose formuotėse ir dirbusius kariniuose komitetuose bei organizacijose į suvažiavimą; 2) šiuo klausimu kreiptis į vyriausybę ir prašyti sutikimo bei paramos; 3) sudaryti organizacinį komitetą iš asmenų, at-

stovaujančių visoms lietuviškoms struktūroms, kurios buvo Rusijos kariuomenėje. Šiame susirinkime buvo išrinktas Organizacinis komitetas, kuriame Centriniam lietuvių karių komitetui atstovavo plk. J. M. Laurinaitis (Kariuomenės štabo Spaudos ir švietimo skyriaus, Spaudos dalies vedėjas), ats. plk. lt. Jurgis Byla (Valstybės tarybos narys) ir karo valdininkas Aleksandras Žilinskas (Kauno notaras), Pulką formavimo komisijoms – ats. plk. Balys Giedraitis (VRM generalinis sekretorius), o atskiroms dalims: Vitebsko batalionui plk. J. Šarauskas (Kariuomenės štabo Spaudos ir švietimo skyriaus viršininkas), Smolensko – plk. M. Kalmantas (Kariuomenės štabo ypatingų reikalų karininkas), Rovno – plk. lt. Pranas Gladutis (Kariuomenės štabo Ypatingųjų reikalų karininkas), Sibiro – brg. gen. K. Navakas (Kariuomenės tiekimo viršininkas), 226 lauko ligoninei – plk. Vladas Ingelevičius (Karo sanitarijos viršininko padėjėjas), Valko kavalerijos divizionui – ats. plk. lt. Petras Gužas (advokatas, Lietuvos kariuomenės kūrėjų savanorių sąjungos pirmininkas). Komiteto sekretoriumi buvo išrinktas mjr. K. Sabalys. Pirmasis Organizacinio komiteto posėdis įvyko vasario 20 dieną. Jame dalyvavo visi išrinktieji atstovai. Kaip matyti iš pateikto sąrašo, Organizacinį komitetą sudarė aukšto rango Lietuvos kariuomenės karininkai, turintys nemenkas pareigas valstybės tarnyboje. Toji aplinkybė turėjo nemažai įtakos ne tik rengiant suvažiavimą, bet ir kuriant pačią sąjungą.

Pirmame Organizacinio komiteto posėdyje buvo nutarta, kad būtinai reikia rengti 20 m. lietuvių karių organizacinio darbo Rusijos kariuomenėje sukakties minėjimą. Šio renginio svarbumas buvo motyvuojamas tokiais tikslais: 1) tautinių karinių dalių kūrimo sąjūdį iškelti kaip auklėjamąjį tautai ir valstybei reiškinį, atskleisti pirmąsias Lietuvos kariuomenės atgavimui pastangas Rusijoje ir įvertinti anų laikų

¹⁵ *V. B-nas*. Lietuvių karių sąjūdžio ir tautinių lietuvių dalių Rusijoje 1917–1919 m. dalyvių pirmasis suvažiavimas (L.K.S.S.) // *Karys*. 1937, rugsėjo 9–16, Nr. 37–38.

¹⁶ Steigiamojo susirinkimo protokolas. 1937 m. vasario 17 d. Ten pat, l. 1.

karių darbą bei pasiaukojimą; 2) susieti Lietuvos kariuomenės steigimą ir Nepriklausomybės kovas su pirmaisiais bandymais svetimos kariuomenės sudėtyje kurti savo dalinius; 3) sudaryti sąlygas susitikti ir pabendrauti 1917–1919 m. lietuviams kariams ir paakinti juos visomis išgalėmis stiprinti savos valstybės pamatus, 5) paskatinti istoriškai ištirti tą laikotarpį, aprašyti viską, kas patirta, kad ateities kartoms liktų bent prisiminimai, nes rašytinių dokumentų išliko labai mažai. Tokiems tikslams įgyvendinti reikėjo nemažai laiko ir organizacinio darbo. Buvo svarbu ne tik suorganizuoti suvažiavimą, bet ir surinkti po visą Lietuvą išsiblaškiusius kareivius ir karininkus. Visiems einamiesiems organizaciniam darbams atlikti buvo išrinktas Organizacinio komiteto prezidiumas iš 5 karininkų, kuris pasiskirstė pareigomis taip: pirmininkas ats. k. v. A. Žilinskas, sekretorius mjr. K. Sabalys, nariai – ats. plk. lt. J. Byla, plk. J. Šarauskas ir plk. J. M. Laurinaitis¹⁷.

Pirmuose posėdžiuose buvo svarstoma suvažiavimo data, kuri buvo numatoma gegužę – birželio pradžioje. Tačiau iki tol dar reikėjo parengti anketą ir surinkti žinias apie lietuviškose dalyse ir organizacijose tarnavusius karius. Kovo 3 dienos posėdyje buvo priimtas nutarimas dėl anketos, kuri vadinosi „1917–1919 m. tarnavusių rusų kariuomenės lietuvių tautinėse dalyse ir veikusių Lietuvių Karių Sąjungoje (komitetuose, suvažiavimuose) anketa“. Buvo priimtas ir kitas svarbus sprendimas – kreiptis į vyriausybę ir paaiškinti rengiamo suvažiavimo svarbą. Parengti memorandumą vyriausybei buvo pavesta ats. plk. K. Bylai ir plk. J. M. Laurinaičiui. Trijuose memorandumo puslapiuose buvo nušviestas visas lietuviškų karinių dalių ir organizacijų Rusijoje kelias ir atskleista jų reikš-

mė Lietuvos kariuomenei: „Pirmosios tautinės kariuomenės dalys, pirmoji kariška organizacija, kuri susidarė Rusijoje. Nors ta jėga ir negrįžo organizuotai į Tėvynę, kaip norėjo, bet ji vis tiek savo misiją atliko. Grįžę į Lietuvą kariai sudarė pirmąjį čia steigiamos kariuomenės kadra, kuris pakėlė ant savo pečių didelį organizacinį darbą. [...] taigi čia turime nenutraukiamą mūsų ginkluotosios jėgos ne tik istorinį, bet ir dar gyvą ryšį su anomis didvyriškomis pastangomis sudaryti tokią pat jėgą 1917–1919 m. Rusijoje.“¹⁸ Pabaigoje buvo prašoma pagalbos – padėti surengti suvažiavimą ir išplatinti anketas po visą Lietuvą. Svarbiausia buvo gauti sutikimą sušaukti suvažiavimą ir pranešti apie jį per spaudą ir radiją. Ne mažiau aktualus buvo ir nemokamų kelionių traukiniu, autobusu ar laivu atvykstantiems dalyviams užtikrinimas. O suvažiavimo dalyvių buvo prašoma „laikyti [...] kariuomenės svečiais, parūpinti jiems nemokamą nakvynę, maistą, duoti progos aplankyti kariuomenės dalis, parūpinti suvažiavimo vietą (pvz., Valstybės teatre), surengti Valstybės teatro spektaklį, leisti pristatyti visų anų laikotarpio dalyvių ir pasižymėjusių asmenų apdovanojimo garbės ženklais projektą, nekeliant klausimo apie jokiais medžiagines kompensacijas“¹⁹. Jau šiame memorandume randame pirmą užuominą, kad „Organizacinis komitetas ne tik nori surengti suvažiavimą, bet ir turi minčių bei norų įsteigti [...] nuolatinę organizaciją, kuri nepriklausomybės stiprinimo pagrindais atstovautų anų laikų karius, [...] padėtų atsiminimais spaudoje nušviesti 1917–1919 m. laikotarpį“²⁰. Buvo pabrėžiama, kad tokių organizacijų yra visose naujose valstybėse, bet ši klausimą Organizacinis komitetas sutiko apsvarstyti vėliau.

¹⁸ Memorandumas... // Ten pat, l. 11.

¹⁹ Ten pat, l. 12.

²⁰ Ten pat.

¹⁷ Organizacinio komiteto protokolas Nr. 2. 1937 m. vasario 23 d. Ten pat, l. 4.

Pateiktas memorandumus Vyriausybės buvo priimtas palankiai ir pažadėta prašoma parama. Prie suvažiavimo rengimo darbų žadėjo prisidėti Vidaus, Žemės ūkio, Susisiekimo ir kt. ministerijos, o krašto apsaugos ministras brg. gen. Stasys Dirmantas net sutiko globoti suvažiavimą. Ministrų kabineto nutarimu buvo leista suteikti susisiekimo lengvatų, kariuomenei priimti delegatus kaip svečius, o per radiją buvo leista skelbti informaciją apie rengiamą suvažiavimą.

Nesnaudė ir Organizacinis komitetas. Jis savo lėšomis bei pastangomis išleido atsišaukimą „Vyrams, tarnavusiems 1917–1919 m. lietuvių tautinėse dalyse Rusijoje bei dalyvavusiems Lietuvių karių sąjungoje (komitetuose, suvažiavimuose)“, kuris kvietė ne visus rusų kariuomenės karius. Tai ne ginklo draugų ar kombatantų, kaip kitose šalyse, suvažiavimas, o tik tų, kurie dalyvavo lietuviškose kariuomenės dalyse ir komitetuose ar suvažiavimuose. Nors buvo norima išvengti nesusipratimų, atsirado nemažai asmenų, kurie šį suvažiavimą vadino buvusių Rusijos karių suvažiavimu. Nors tokių vertinimų buvo, pačiame suvažiavime dalyvavo tik tie, kurie užpildė išsiuntinėtus anketas ir atitiko Organizacinio komiteto nustatytus kriterijus. Į dalyvių sąrašus buvo įtraukta 1050 žmonių, o atvyko 868 žmonės, beveik 83% visų įsiregistravusių²¹.

Visos Organizacinio komiteto pajėgos buvo mestos suvažiavimui ruošti. Šiam darbui atlikti buvo sudaryta komisija, kurios nariai pasiskirstė darbais: mjr. J. Šarauskas turėjo, susitaręs su Karo muziejaus viršininku, surasti dailininką, kuris sukurtų ženklą. Ženklo mintis buvo – „Anų laikų (žalia balta raudona) papuoštas skydas ant tokio pat trikampio pavidalo kaspino“²², maitinimu turėjo rūpintis brg. gen. K. Navakas, dėl nuolaidų kelionei su susisiekimo ministru turė-

jo tartis ats. plk. K. Giedraitis. Stengiantis kuo plačiau informuoti buvusius karius apie rengiamą suvažiavimą, buvo nutarta tai paskleisti per bažnyčias. Šį darbą atlikti paprašytas šio Sąjūdžio dalyvis kunigas prof. Juozapas Meškauskas. Jis pasirūpino, kad būtų išsiųsti kreipimais visiems vyskupams. Skelbimai ir atsišaukimai apie rengiamą suvažiavimą buvo kabinami vietose ne tik Kaune, bet ir visuose miestuose bei miesteliuose. Juose buvo nurodytas suvažiavimo tikslas – „[...] prisiminti ir priminti mūsų jaunajai kartai, kad lietuviai, būdami ir svetimame krašte išblaškyti ir sunkių aplinkybių varžomi, siekė savo Tėvynei šviesesnės ateities, ir, nežiūrėdami pavojų, steigė tautai (jos nepriklausomybei ginti) ginkluotą pajėgą“²³. Kviesdamas buvusius karius į suvažiavimą, Organizacinis komitetas priminė jiems, kad atvyktų apsirėnę paradinėmis uniformomis arba šventiniais kostiumais su visais turimais Lietuvos valstybės ir carinės Rusijos ordiniais ir medaliais ir pasiimtų visas relikvijas, kurios primena jų dalyvavimą lietuvių tautiniame sąjūdyje Rusijoje: liudijimus, laiškus, protokolus, nuotraukas, uniformas, antspaudus ir kita.

Visas organizacinis suvažiavimo rengimo darbas buvo aprašomas spausdintuose pranešimuose. Jau rugsėjo pradžioje pranešime Nr. 1 buvo rašoma, kad „Suvažiavime paskaitas skaitys prof. Ignas Jonynas ir Stasys Šilingas. Pirmasis prelegentas turėjo supažindinti su praeities lietuviais kariais, o antrasis – prisimins pirmuosius žygius Rusijoje, siekiant Lietuvos laisvės. Taip pat turėjo būti suvaidintas ir Boriso Dauguviečio režisuotas veikalas „Mūsų aukuras“, o anketas jau užpildė apie 1000 būsimų dalyvių, tarp kurių yra 8 atsargos ir 5 aktyvios tarnybos generolai, apie 150 įvairių laipsnių ka-

²¹ V. B-nas // Karys.

²² Organizacinio komiteto protokolas Nr. 6. 1937 m. gegužės 10 d. Ten pat, l. 30.

²³ Informacinis lapelis. Ten pat, l. 77.

rininkų, keletas ministrų, profesorių ir kitų žymių visuomenės žmonių“²⁴. Iš viso buvo išleisti 3 informaciniai pranešimai. Daug dėmesio buvo skirta spaudai informuoti. Į suvažiavimą buvo pakviesti ne tik Lietuvos, bet ir užsienio korespondentai. Bendradarbiauti su spauda buvo patikėta Vytautui Bičiūnui. Suvažiavimui paruošti Organizacinis komitetas surengė 20 posėdžių ir apsvarstė apie 50 klausimų²⁵.

Tautinio ir karinio sąjūdžio dalyvių suvažiavimas

Pirminiuose Organizacinio komiteto planuose suvažiavimas buvo numatytas gegužės ar birželio pradžioje, tačiau norint suteikti jam daugiau iškilmingumo ir įtraukti į bendrus Tautos šventės renginius, jo data buvo paskirta rugsėjo 7–8-ą dienomis. O dalyvių registracija prasidėjo rugsėjo 6 dieną 16 val. Vytauto Didžiojo karo muziejaus sodelyje. Ten buvo išdalyta suvažiavimo programa ir prisegti trispalviai – žali, balti, raudoni (ano meto tautinės vėliavos spalvų) kaspinėliai. Registracija buvo tęsiama ir ankstų rugsėjo 7 dienos rytą, o 9 val. visi suvažiavimo dalyviai pradėjo rikiuotis iškilmingai eisenai. Visoms eisenoms ir rikiuotėms vadovavo brg. gen. Vincas Vitkauskas. Dalyviai susirikiavo po 4 eilėje, o eiseną sudarė muziejaus orkestras, tautinių dalyvių vėliavos, generolai, Petrogrado centrinis lietuvių karių komitetas ir Smolensko pulkų steigimo komisija, atskirasis Vitebsko batalionas, atskirasis Smolensko batalionas, atskirasis Rovno batalionas, Vytauto Didžiojo Sibiro batalionas, Valko kavalerijos eskadronas, Ungėnų 226 lauko ligoninė ir komitetų, suvažiavimų dalyviai bei sąjungos nariai, nebuvę jokiose dalyse. Eisenoje dalyvavo keturios vėliavos: Vytauto Di-

džio Sibiro bataliono, dvi Vitebsko bataliono ir XII rusų armijos karių sąjungos. Visos šios vėliavos buvo saugomos Karo muziejuje. Į eisenos dalyvius kreipėsi muziejaus viršininkas brg. gen. Vladas Nagevičius, taip pat šio sąjūdžio dalyvis. Savo kalboje jis pažymėjo didelę tautinio sąjūdžio Rusijoje reikšmę Lietuvos nepriklausomybei ir prisiminė kaip „[...] sąjūdžio dalyviai Petrapičio lietuvių seime išvaikė „zuikius“, kuriems buvo baisus nepriklausomos Lietuvos vardas“²⁶. Karo muziejaus viršininkas pabrėžė, kad tos vėliavos, kurios dabar plazda eisenos priekyje, niekada iki tol nebuvo išneštos iš muziejaus, o tokia iškilmingą dieną jos buvo duotos tiems, kurie sunkią valandą svetimoje žemėje ruošėsi ginti Lietuvos nepriklausomybę. Taip pat buvo perskaityti šių vėliavų steigimo dokumentai, kurie taip pat buvo saugomi muziejuje. Po brg. gen. V. Nagevičiaus kalbos vis eiseną pajudėjo į arkikatedrą baziliką. Visą kelią eisenos dalyviai „Kauno visuomenės buvo sutikti ovacijomis“²⁷.

Šv. Mišios prasidėjo 10 val. Jas laikė buvęs IV armijos kapelionas, sąjūdžio dalyvis kun. prof. Juozapas Meškauskas. Pamokslą pasakė taip pat dalyvavęs organizuojant tautines dalis kun. Konstantinas Šleinius. Jis pažymėjo, kad „Tie sąjūdžiai mums yra itin reikšmingi, nes jų metu rusų dalyse susiformavo pats mūsų narsios kariuomenės branduolys“²⁸. Kun. K. Šleinius savo pamoksle prisiminė ir žuvusius karius, kurie nesulaukė šio gražaus minėjimo ir pakvietė visus sukalbėti už juos maldą. Dar prieš pamaldas buvo pagerbti žuvę Vytauto Didžiojo Sibiro bataliono kariai, kuriems paminklinė lenta su jų pavardėmis 1924 m. buvo įrengta Vytauto bažnyčioje. Ten buvo padėtas sidabrinis vainikas. Po pamaldų visi sugrįžo į Karo muziejaus sodelį ir išsi-

²⁶ Ten pat.

²⁷ Atsiliepiamas apie suvažiavimą // LCVA. F. 1446, ap. 1, b. 1, l. 101.

²⁸ Ten pat.

²⁴ Pranešimas Nr. 1. Ten pat, l. 86–87.

²⁵ *V. B-nas* // *Karys*. 1937, rugsėjo 9–16, Nr. 37-38.

skirstė pietų į Lietuvos kariuomenės kareivines. Apie 500 suvažiavimo dalyvių buvo apnakvindinti husarų pulko kareivinėse ir ten gavo kareivio davinį.

Iškilmingas darbo posėdis prasidėjo 15 val. Valstybės teatre. Prie ilgo stalo scenoje susėdo Organizacinio komiteto ir suvažiavimo prezidiumo nariai. Atidarydamas suvažiavimą kalbėjo Organizacinio komiteto pirmininkas Aleksandras Žilinskas. Apžvelgęs pagrindinius tautinio sąjūdžio kūrimo aspektus, prelegentas pabrėžė, kad „[...] dabar mes susitelkėme šioje vietoje ne tam, kad pateiktume kokias sąskaitas tėvynei už mūsų darbus. [...] kad telkėmės prie savų, lietuviškų vėliavų tik todėl, kad reikiant savo kaulais nugrįstume kelią į laisvąją Lietuvą, [...] ir dabar neužgeso tas pats pasiryžimas, [...] vėl tą pačią auką tėvynei aukosime, o tėvynės ir Tautos Vado pašaukti daugelis jau pražilusias bei žilstančias galvas už tėvų žemę, už savo tautos laisvę ir garbę nedvejodami dėsimė“²⁹. Po pranešimo A. Žilinskas į suvažiavimo garbės prezidiumą pakvietė Ministrą Pirmininką, Seimo Pirmininką ir krašto apsaugos, vidaus, žemės ūkio ir susisiekimo ministrus, Kariuomenės štabo viršininką, ministrą Valdemarą Vytautą Čarneckį (nepaprastasis pasiuntinys ir įgaliotasis ministras prie Krievialo (imperatoriaus sosto) Romoje) ir brg. gen. V. Vitkauską. Į darbo prezidiumą buvo pakviestas Kauno miesto burmistras ats. plk. ltn. Antanas Merkys, o jo pavaduotojais div. gen. Edvardas Adamkavičius ir A. Žilinskas, nariais – brg. gen. V. Nagevičius, gen. K. Navakas, ats. plk. J. Byla, ats. plk. B. Giedraitis, inž. Juozas Jankevičius, ats. plk. ltn. P. Gužas ir prof. J. Elisonas. Sekretoriatas buvo sudarytas iš ats. kpt. Antano Kudirkos, ats. ltn. Antano Babiliaus, karininko Teofilio Kolalio, ats. k. v. Antano Vokietaičio ir

V. Bičiūno³⁰. Visi pasiūlytieji į prezidiumą kandidatai buvo vienbalsiai karštais plojimais išrinkti. Posėdžio pirmininkas ats. plk. ltn. A. Merkys padėkojo už garbę ir pasitikėjimą, kurį jam pareiškė visi susirinkusieji, ir pakvietė pirmajai paskaitai prof. I. Jonyną, kuris supažindino su senovės lietuvių kariuomene, jos tvarka ir ginkluote. Po šios paskaitos buvo numatyta perskaityti pranešimus apie kiekvieną tautinę dalį, veikusią Rusijoje, bet dėl laiko stokos buvo perskaityti tik keturi pranešimai. Ats. plk. J. Byla supažindino su Lietuvių karių sąjungos Centrinio komiteto veikla Petrapilyje, ats. plk. ltn. P. Gužas kalbėjo apie lietuviškiems pulkams steigti komisijos veiklą Smolenske, prof. J. Elisonas pasidalijo atsiminimais apie veiklą Vitebske ir plk. J. Šarauskas – apie atskiro Vitebsko lietuvių bataliono veiklą. Išklausus šiuos pranešimus, pirmininkaujantysis pasiūlė kitus pranešimus paskelbti spaudoje. Posėdžio pabaigoje buvo pasiūlyta priimti Lietuvos karių sąjūdžio suvažiavimo rezoliuciją, kurioje buvo pasidžiaugta Lietuvos ir jos kariuomenės laimėjimais, prie kurių prisidėjo ir šio suvažiavimo dalyviai. Taip pat buvo kviečiama nepamiršti, kad atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, yra ir tolesnis „[...] mūsų tautos siekimas – sujungti visas Lietuvos žemes vienoje nepriklausomoje valstybėje. [...] Pasaulio piktos jėgos nerimsta. Jos vėl bando sukelti kruviniuosius tautų vaidus. [...] Su tuo piktu kovoti ir Lietuvą ginti mes pasižadame visomis išgalėmis, iki mūsų silpnėjančios jėgos ir retėjančios eilės tai leis“³¹.

Valstybės teatre 20 val. buvo parodyta tik Lietuvių karių sąjūdžio suvažiavimo dalyviams skirta B. Dauguviečio misterija „Mūsų aukuras“. Spektaklyje dalyvavo ir Lietuvos Respublikos Prezidentas Antanas Smetona.

²⁹ Atsiliepiamas apie suvažiavimą // LCVA. F. 1446, ap. 1, b. 1, l. 101.

³⁰ Suvažiavimo garbės prezidiumas. 1937 m. rugsėjo 7 d. 15 val // LCVA. F. 1446, ap. 1, b. 1, l. 109.

³¹ *V-B-nas*. L. K. S. S. pirmoji rezoliucija. Ten pat.

Trečioji suvažiavimo diena, rugsėjo 8-oji, buvo ir Tautos šventė. Lietuvių karių sąjūdžio dalyviai įsijungė į bendrus šios šventės renginius. Didžiausios iškilmės vyko Karo muziejaus sodelyje, kur susirinko kariuomenės dalys, įvairios organizacijos ir tautinio sąjūdžio Rusijoje dalyviai. Po gėlių padėjimo prie Nežinomo kareivio kapo ir iškilmingo Karo muziejaus bokšto varpų pašventinimo ir parado Donelaičio gatvėje sąjūdžio dalyviai susirinko karo muziejaus didžiojoje salėje, kur suvažiavimas tęsėsi. Pirmasis sveikinimo žodį tarė Prezidentas A. Smetona. Savo kalboje jis pasakė: „Mes džiaugdamės sveikiname tautinės šventės proga susirinkusius ano meto karius, kaip mūsų kariuomenės pirmtakus, paplčiusius po visą kraštą ir dirbančius savo darbą, ir reiškiamo giliausios pagarbos tiems jų draugams, kurie paaukojo savo gyvybę Lietuvai, būdami lietuvių karių eilėse, svetimoje arba savo šalyje.“³² Prezidento kalba buvo sutikta ovacijomis, kurios buvo „[...] kupinos lietuvių retai teparodomo džiūgavimo, entuziazmo“³³. Organizacinio komiteto pirmininkas A. Žilinskas šiame posėdyje perskaitė iškilmingą raportą, kuriame buvo pristatyta tautinio sąjūdžio istorija ir pateikti skaičiai apie šio sąjūdžio delegatus, dalyvaujančius suvažiavime. O paskutiniaisiais žodžiais A. Žilinskas visų vardu pasižadėjo kol bus gyvi tarnauti tėvynei Lietuvai ir paprašė Prezidento „[...] paimti mus visus savo valdžion ir globon“³⁴. Suvažiavimas buvo baigtas sveikinimais. Susirinkusiuosius žodžiu sveikino kariuomenės vadas gen. št. plk. Stasys Raštikis, atsargos karininkų vardu ats. plk. B. Giedraitis, Lietuvos kariuomenės kūrėjų savanorių sąjungos – ats. plk.

lt. P. Gužas, Šaulių sąjungos – plk. Pranas Salažius, o raštu sveikino Skautų sąjunga, teisingumo ministras Stasys Šilingas, „Jaunosios Lietuvos“ sąjunga, Žydų karių, dalyvavusių Lietuvos nepriklausomybės atvadavime, sąjunga, Vladas Natkevičius iš Paryžiaus, plk. lt. Jonas Laurinaitis iš Čekoslovakijos, Juozas Jovarauskas, Lietuvos konsulas Liepojoje, ir kiti į suvažiavimą negalėję atvykti sąjūdžio dalyviai.

Šventė tęsėsi husarų kareivinių valgykloje. Ten susirinkusius Lietuvių karių sąjūdžio dalyvius apsilankymu pagerbė Prezidentas A. Smetona ir kartu papietavo. Po pietų Prezidentas dar kartą kreipėsi į karius. Jo žodžiai buvo sutikti džiaugsmingais šūksniais. Išeinantį A. Smetoną iki automobilio kariai nunešė ant rankų. Po pietų, 20 val., kino teatre „Forum“ visi pažiūrėjo pirmą garsinį Petro Babicko ir operatoriaus, kūrėjo savanorio ir Klaipėdos sukilimo dalyvis Alfonso Žibo filmą „Lietuva nepriklausomybę atgavus“. Filmą peržiūra baigėsi iškilmingas Lietuvių karių sąjūdžio suvažiavimas.

Nemažą straipsnio dalį skyrėme vien suvažiavimui aprašyti. Galėtų kilti klausimas, ar tai tikslinga. Manytume, kad taip. Šis suvažiavimas ir visas jo paruošiamasis darbas padėjo tvirtus pagrindus naujai buvusių karių organizacijai. Toks sąjungos kūrimas nebuvo įprastas to meto Lietuvoje. Daugelis kitų buvusių karių organizacijų savo veiklą pradėjo kelių iniciatorių dėka ir tik per ilgesnį laiką surinkdavo savo narius. O šioji organizacija pirmiausia išplatino anketas ir sužinojo, kiek potencialių narių galėtų būti joje. Reikia pripažinti, kad ne visi, kurie užpildė anketas ir dalyvavo suvažiavime, tapo šios organizacijos nariais. Tam kliudė tai, kad kai kurie būsimieji jos nariai buvo aktyvios tarnybos karininkai. Norint dalyvauti visuomeninėje organizacijoje, jiems reikėjo gauti savo vado leidimą. Tai nebuvo didelė problema, bet tarnyba atimdavo didžiąją laiko dalį, tad dalyvavimas organi-

³² *Valstybės Prezidento Antano Smetonos kalba, pasakyta Lietuvių karių Rusijoje sąjūdžio 20 metų sukakčiai paminėti (Rugsėjo 8 d. Karo Muziejuje)*. Garbė ir meilė tėvynei gnyėjams // Kardas. 1937, rugsėjo 15, Nr. 18.

³³ *V. B-nas*. Iškilmingas posėdis. Ten pat.

³⁴ Ten pat.

zacijos veikloje su tarnyba buvo sunkiai suderinamas. Į Kariuomenės pirmūnų sąjungos veiklą įsitraukė daugiausia atsargoje buvę karininkai ir kareiviai. Svarbus buvo ir toks platus pačios idėjos paviešinimas. Iki šio suvažiavimo asmenys, kurie dalyvavo tautiniame judėjime Rusijoje, tik keletą kartų bandė susirinkti. Pirmasis to meto įvykių priminimas buvo 1924 m. gruodžio 9 d., kai Vytauto bažnyčioje buvo atidengta atminimo lenta Vytauto Didžiojo Sibiro bataliono kariams, bolševikų nužudytiems tolimajame Sibire. Tuo metu sukako penkeri metai nuo to šurpauš įvykio, kai 1919 m. gruodžio 9 d. penki karininkai ir trys kareiviai buvo sukapoti kardais, o vienas karininkas nušautas. Sibiro lietuvių bataliono kariai prisimindavo savo draugus. Apie jų auką karinėje spaudoje pasirodė ne vienas straipsnis³⁵. 1928 m. vasario 12 d. įvyko Rumunijos fronto lietuvių karių suvažiavimas. Susirinkusieji pasidalijo atsiminimais, aplankė Karo muziejų ir, pasveikinę šalies Prezidentą ir krašto apsaugos ministrą, išsiskirstė. Apie suvažiavimą straipsnį parašė kpt. K. Sabalys³⁶. 1934 m. mjr. K. Sabalio atsiminimai apie lietuvių karius Rumunijos fronte buvo išspausdinti „Vaire“³⁷. Šie straipsniai ir padaryti darbai rodo, kad buvo noras susitikti su senais kovos draugais, dalytis atsiminimais, bet neturime duomenų, kad tuose susitikimuose būtų iškelta idėja įkurti savo organizaciją. Galima daryti prielaidą, kad mintis ją kurti gimė Kazio Sabalio galvoje, nes jis buvo ne vieno susitikimo ir straipsnio autorius.

Toks iškilmingas ir aktyviai Vyriausybės ir Prezidento paremtas tautinio sąjūdžio dalyvių suvažiavimas sudarė palankias sąlygas kurti Ka-

riuomenės pirmūnų sąjungą. Dėmesys ir pagalba suvažiavimo dalyviams reikė, kad ir ateityje jie gali tikėtis savo veiklos ir nuopelnų įvertinimo ir pripažinimo.

Kariuomenės pirmūnų sąjungos įsteigimas

Sprendimas kurti Kariuomenės pirmūnų sąjungą buvo priimtas pirmame iškilmingame posėdyje Valstybės teatre 1937 m. rugsėjo 7 d. Toks noras buvo motyvuojamas būtinybe įamžinti „[...] anų laikų veiklą ir ją palaikyti savitarpyje ir tautoje, suvažiavimas išrinko įgaliotinių komitetą“³⁸. Į komitetą buvo išrinkti 25 asmenys. Jų veiklą koordinavo Organizacinis komitetas, kuris buvo išrinktas suvažiavimui rengti. Šis komitetas tęsė darbą siekdamas sukurti tautinio lietuvių sąjūdžio dalyvius vienijančią organizaciją. Lapkričio 5 dieną Organizacinio komiteto nariai savo jau septynioliktame posėdyje nusprendė, kad kuriamos organizacijos įstatų projektą turi paruošti 25 įgaliotinių komitetas iki lapkričio 23 dienos³⁹. Buvo nutarta juos visus pakviesti į bendrą posėdį gruodžio 12 dieną. O Organizacinio komiteto nariai dirbo toliau įgyvendindami ir kitas savo idėjas. Viena tokių buvo sukurti medalį, kuris būtų teikiamas asmenims, aktyviai dalyvavusiems tautiniame sąjūdyje Rusijoje. Buvo apsvarstytas medalio projektas ir nutarta, kad medalio averse būtų įrašas „Už Lietuvos laisvę. Kariuomenės pirmūnai“, o reverse – „1917–1919“⁴⁰. Gruodžio 9-osios posėdyje jau buvo pristatyti Kariuomenės pirmūnų sąjungos įstatai. Juos pataisyti buvo pavesta ats. plk.

³⁵ Tėvynės gandas // Karys. 1930 m. – Vytauto D. – m. gruodžio 11, Nr. 50.

³⁶ Kpt. K. Sabalys // Buvusių rumunų fronto lietuvių karių suvažiavimas // Kardas. 1928, kovo 10, Nr. 7.

³⁷ Adm. mjr. K. Sabalys. Prieš 16 metų. Lietuviai kariai Rumunų fronte (Atsiminimai) // Vairas. 1934, vasaris. Nr. 2, t. X, p. 151–161.

³⁸ A. mjr. K. Sabalys. Kariuomenės pirmūnų sąjunga // Kardas. 1938, p. 45.

³⁹ Organizacinio komiteto protokolai Nr. 17 // LCVA. F. 1446, ap. 1, b. 1, l. 111.

⁴⁰ Organizacinio komiteto protokolai Nr. 19. Ten pat, l. 116.

B. Giedraičiui. Šį darbą jis turėjo atlikti iki gruodžio 11 dienos posėdžio, į kurį buvo numatyta pakviesti 25 iniciatyvinio komiteto narius. Suvažiavimo išrinkto komiteto nariai sutartą dieną susirinko Karininkų ramovėje. Jų dienvartarkėje buvo numatyta išrinkti susirinkimo prezidiumą, išklausti Organizacinio komiteto pranešimą, priimti įstatų ir medalio projektus, išrinkti nuolatinį vykdomąjį organą ir apsvarstyti įvairius sumanymus. Dvidešimt penkių iniciatorių komitetą sudarė šie karininkai: div. gen. E. Adamkavičius (II p. div. vadas), A. Žilinskas (Kauno I notaras), inž. J. Janulevičius (Susisiekimo ministerijos generalinis sekretorius), ats. brg. gen. Juozas Grigaitis (Lietuvos Vyriausiojo tribunolo teisėjas), ats. plk. J. Byla (Valstybės tarybos narys), ats. plk. ltn. Juozas Papečkys (Valstybės tarybos narys), ats. plk. ltn. P. Gužas (advokatas, LKKSS pirmininkas), brg. gen. K. Navakas (kariuomenės intendantas), brg. gen. V. Vitkauskas (kariuomenės štabo pėstininkų inspektorius), plk. J. Šarauškas (kariuomenės štabo Spaudos ir švietimo skyriaus viršininkas), plk. V. Ingelevičius (Karo sanitarijos viršininko padėjėjas), plk. M. Kalmantas (kariuomenės štabo Ypatingųjų reikalų karininkas), plk. ltn. Jonas Vėgelis (Šiaulių apskrities komendantas), ats. mjr. Petras Gudelis (ūkininkas), V. Bičiūnas (žurnalistas), mjr. K. Sabalys (Rikiuotės skyriaus administracinės dalies vedėjas), dėl tarnybos nedalyvavo (ats. brg. gen. Julius Čaplikas, ats. plk. B. Giedraitis, ats. plk. ltn. A. Merkys, plk. Petras Genys, plk. Juozas Tumas, įgaliotasis ministras V. Čarneckis, ats. kpt. L. Natkevičius)⁴¹. Susirinkusieji svarstė įstatų projektą, bet, radus redakcinių netikslumų, ats. plk. J. Bylai ir plk. ltn. J. M. Laurinaičiui buvo pavesta juos pataisyti. Taip pat buvo nutarta į komitetą kooptuoti dar

septynis asmenis: ats. div. gen. Jurgį Kubilių, ats. div. gen. Joną Bulotą, brg. gen. V. Nagevičių, brg. gen. Kazį Musteikį, kun. prof. J. Meškauską, ats. kpt. Joną Žilinską, ats. ltn. dr. Kazį Nasvytį, ats. ltn. A. Babilių⁴². Šiame posėdyje buvo išrinkta ir sąjungos vadovybė.

Registruoti teikiamuose įstatuose buvo aptarti sąjungos valdantieji organai. Vyriausiasis – atstovų suvažiavimas, kuris renkamas kas dveji metai ir turi teisę keisti įstatus, svarstyti Vyriausiosios valdybos iškeltus klausimus, rinkti Tarybą, revizijos komisiją ir garbės teisimą. Suvažiavimą šaukia, jo vietą ir laiką bei darbų tvarką nustato Vyriausioji valdyba. Šį vadovaujantį organą ir išrinko įgaliotinių komitetas, kuris pagal įstatus beveik atitiko tarybos įgaliojimas. Įstatų II skyriaus 12 punkte rašoma, kad „Tarybą sudaro 25 nariai ir 5 kandidatai. Jie renkami paprasčia balsų dauguma dvejimms metams“⁴³. Šis organas renka pirmininką ir Vyriausiąją valdybą, kuri kartu yra ir Tarybos prezidiumas. Kadangi Tarybą sudarė nemažai asmenų, ji sprendavo tik esminius organizacijos veiklos klausimus: nustatydavo planus, skirdavo skyrių pirmininkus ir įvairias komisijas darbams atlikti, tvirtindavo metinę veiklos ir turto apyskaitą, sprendavo Vyriausiosios valdybos, Tarybos narių ir skyrių valdybų problemas, priimdavo sprendimą dėl nekilnojamojo turto ir kt. Tarybos pirmininkas kviesdavo Tarybos narių posėdžius bent du kartus per metus. Visas organizacinis ir vykdomasis darbas buvo sukoncentruotas Vyriausiosios valdybos rankose. Ją sudarė 7 nariai ir 3 kandidatai, kurie buvo renkami paprasčia balsų dauguma vieneriems metams. Jie privalėjo atstovauti sąjungai visuose reikaluose, prižiūrėti komisijų darbą, vadovauti skyriams, valdyti sąjungos turimą ir atsiskaityti Tarybai už veiklą. Vyriausioji

⁴¹ Organizacinio komiteto protokolas Nr. 21. 1937 m. gruodžio 11 d. Ten pat, l. 117.

⁴² Ten pat.

⁴³ Kariuomenės pirmūnų sąjungos įstatai. Ten pat, l. 124.

valdyba iš savo žmonių rinkdavo pirmininką ir du pavaduotojus, sekretorių bei du narius.

Į pirmąją kuriamos sąjungos valdybą buvo išrinkti: ats. plk. J. Byla., brg. gen. K. Navakas, mjr. K. Sabalys, plk. J. Šarauskas, ats. plk. B. Giedraitis, o kandidatais liko plk. M. Kalmantas, plk. lt. J. M. Laurinaitis, ats. plk. lt. J. Papečkys. Vyriausiosios valdybos pirmininku vienbalsiai buvo išrinktas ats. k. v. Aleksandras Žilinskas. Taip pat tą dieną buvo išrinkta ir Revizijos komisija bei Garbės teismas. Pastarąjį sudarė trys generolai: div. gen. E. Adamkavičius, brg. gen. V. Nagevičius, ats. brg. gen. J. Čaplikas. Revizijos komisijoje pradėjo dirbuoti inž. J. Jankevičius, ats. div. gen. J. Kubilius ir ats. brg. gen. J. Grigaitis. Garbės teismas ir Revizijos komisija, be trijų narių, dar turėjo po du kandidatus.

Oficialiai Kariuomenės pirmūnų sąjunga buvo įregistruota apskrities viršinininko administracijoje 1937 m. gruodžio 31 d. ir įrašyta į Vidaus reikalų ministerijos Draugijų registrą Nr. 7679⁴⁴. Pirmasis posėdis po registracijos įvyko jau 1938 m. sausio 7 d. Karininkų ramovėje. Nors archyvinuose dokumentuose posėdžių protokolai numeruojami nuo pirmojo Organizacinio komiteto posėdžio, sausio 7 dienos posėdis buvo 22 vienminčių, kurie jau turėjo organizaciją, apie kurią svajėjo, manyčiau, nuo pirmųjų Organizacinio komiteto veiklos dienų, susitikimas. Buvo svarstyta nemažai svarbių jaunai organizacijai klausimų. Norėta kuo plačiau paskleisti jos idėjas ir pritraukti kuo daugiau narių, tad nutarta išleisti įstatus maždaug 2000 egzempliorių. Sąjungos nariai galėjo būti kariai pirmūnai, kurie pateikia pareiškimą Vyriausiajai valdybai nurodydami reikalaujamas žinias. Jų tikslumas prireikus gali būti paliudijamas vieno kariuome-

nės pirmūno. Įstodami į sąjungą nariai pasižada remti jos darbus ir dalyvauti veikloje, vykdyti Tarybos ir Vyriausiosios valdybos nurodymus bei mokėti 1 lito metinį nario mokesį⁴⁵. Sąjungos nariams suteikiama teisė rinkti ir būti išrinktiems į organizacijos valdomuosius organus.

Kariuomenės pirmūnų sąjungai, kaip nei kuriai kitai buvusių karių organizacijai, iškilo vienas gan svarbus klausimas dėl tikrosios tarnybos karininkų dalyvavimo sąjungos veikloje. Tautiniame sąjūdyje dalyvavo nemažai tuo metu jau aukštus laipsnius turėjusių karininkų. Norėdama dalyvauti KPS veikloje, pagal Karinės tarnybos įstatymo paragrafą Nr. 45, kiekvienas tikrosios tarnybos karininkas ar kareivis, karo valdininkas turėjo gauti savo vadovybės leidimą dalyvauti konkrečioje visuomeninėje organizacijoje. Norėdama palengvinti tą procesą, Vyriausioji valdyba nutarė pati prašyti krašto apsaugos ministro ir kariuomenės vado leisti dalyvauti sąjungos veikloje kariams ir civiliams tarnautojams. Tokį prašymą ir buvo įpareigoti parengti Vyriausiosios valdybos pirmininkas ats. k. v. A. Žilinskas ir ats. plk. J. Byla⁴⁶. Kariuomenės pirmūnų sąjunga tiek kokybiškai, tiek kiekybiškai augo labai sparčiai. Jau antrame posėdyje po įregistravimo valdyba nutarė išigyti sąjungos vėliavą. Ji turėjo būti trijų spalvų – žalia, balta, raudona, o jos vienoje pusėje, centre, žaliame skyde baltas Vytis, o virš Vyties užrašas „Už Lietuvos laisvę“, o apačioje – „1917–1919“. Kitoje vėliavos pusėje turėjo būti užrašas „Kariuomenės pirmūnų sąjunga“. Skubiai buvo ruošiamas ir statuto, medalio ir jo nešiojimo taisyklių projektas ir steigiami skyriai.

⁴⁵ Kariuomenės pirmūnų sąjungos įstatai. III. Narių įstojimo, išstojimo ir pašalinimo tvarka. § 25. Ten pat, l. 126.

⁴⁶ Kariuomenės pirmūnų sąjungos Vyriausiosios valdybos protokolas Nr. 22. Ten pat, l. 130.

⁴⁴ VRM Raštas apie sąjungos registraciją. Ten pat, l. 123.

Skyrių steigimas

1938 m. vasario 11 d. buvo priimtas nutarimas steigti skyrius provincijoje. Toks sprendimas buvo padiktuotas noro kuo sparčiau plėsti organizaciją. Įstatai skelbė, kad skyrius steigia Vyriausioji valdyba arba jos paskirti įgaliotiniai ten, kur yra ne mažiau kaip 7 kariuomenės pirmūnai. Vyriausioji valdyba skyriaus pirmininką skiria iš trijų valdybos renkamų narių. O skyriaus valdybą renka skyriaus narių susirinkimas dvejiems metams. Vyriausioji valdyba pirmuosiuose posėdžiuose nutarė, kad reikia įkurti 16 skyrių. Šis darbas buvo pavestas aktyviems kariuomenės pirmūnams įvairiose provincijos vietose. Norint paskirti skyrių steigimą provincijoje, šis procesas buvo suderintas su Vidaus reikalų ministerijos Administracijos departamentu. Buvo paskirtas trijų mėnesių laikotarpis nuo 1938 m. kovo 7 d. iki birželio 7 d., kurio metu turėjo būti įsteigti sąjungos skyriai šiuose miestuose: Klaipėdoje (įsteigtas 1938 m. gegužės 9 d.) – atsakingas plk. Raimundas Liormanas, Šiauliuose (gegužės 31 d.) – plk. ltn. J. Vėgelis, Panevėžyje (gegužės 29 d.) – prof. J. Elisonas, Biržuose (gegužės 29 d.) – plk. ltn. Kleopas Vytautas Michalauskas, Raseiniuose (gegužės 29 d.) – plk. ltn. Pranas Kaunas, Vilkaviškyje – plk. ltn. Jaronimas Matulionis, Zarasuose (birželio 5 d.) – plk. ltn. Ignas Podgaiskis, Telšiuose (liepos 14 d.) – plk. ltn. Bronius Pulkauninkas, Lazdijuose – plk. ltn. Jonas Kazitėnas, Šakiuose (balandžio 3 d.) – ats. plk. ltn. Juozas Namikas, Alytuje (1939 m. gruodžio 27 d.) – mjr. Antanas Paulauskas, Mažeikiuose – Augustinas Paltarokas, Kretingoje (gegužės 29 d.) – dr. Jonas Nainys, Tauragėje (balandžio 24 d.) – plk. Petras Genys, Marijampolėje (gegužės 29 d.) – ats. mjr. Vincas Sruoginis, Kaišiadoryse (balandžio 24 d.) buvo įsteigtas Trakų sk. – Antanas Dudavičius, Ukmergėje – ats. mjr. Antanas Bunikis, Utenoje (balandžio

21 d) – kpt. Stasys Valiuškis⁴⁷. Skliausteliuose pateiktos skyriaus įkūrimo datos leidžia teigti, kad ne visi numatyti per tris mėnesius įsteigti skyriai buvo įkurti. Kariuomenės pirmūnų sąjungos skyriai buvo įsteigti tik 12 minėtų miestų. Nors buvo nutarta atidėti Kauno, Kėdainių, Rokiškio ir kt. skyrių įkūrimo darbus, ne viskas klostė kaip buvo numatyta. Kai kurie numatyti įsteigti skyriai nebuvo įsteigti, o nenumatyti įsteigti anksčiau, kaip antai: pirmasis Kariuomenės pirmūnų sąjungos skyrius kovo 3 dieną buvo įsteigtas Pasvalyje ats. mjr. Petro Gudelio iniciatyva, o jo pirmininku išrinktas Pušaloto pašto viršininkas Teofilis Kolalis, Kėdainių (gegužės 29 d.) – kpt. Jonas Masandukas, Rokiškio (gegužės 29 d.) – ats. plk. dr. Bronius Sipavičius, Seinų (birželio 3 d.) – Tubinas, Vilkaviškio (gegužės 29 d.) – plk. Vincas Matulionis, Kauno (liepos 24 d.) – ats. plk. dr. Jonas Puodžiūnas ir kiti.

Toks greitas skyrių kūrimasis rodo, kad Kariuomenės pirmūnų sąjunga savo veiklą pradėjo labai aktyviai. Per pirmąjį veiklos pusmetį, iki 1938 m. rugpjūčio 9 d., VRM buvo įregistruota 15 Kariuomenės pirmūnų sąjungos skyrių⁴⁸. O 1938 m. lapkričio 27 d. buvo įregistruoti dar 5 skyriai⁴⁹. Šios organizacijos veiklą labai rėmė kariuomenė. Ne vienas skyrius buvo kuriamas aktyvios tarnybos karininko. Pavyzdžiui, dėl Kėdainių skyriaus įsteigimo Vyriausioji valdyba kreipėsi į 3 pėstininkų pulko vadą, pateikdama tokį prašymą: „[...] leisti įsteigti Kėdainiuose skyrių, kurį įsteigs Jūsų pulko kpt. P. Masandukas.“⁵⁰

⁴⁷ Kariuomenės pirmūnų sąjungos Vyriausiosios valdybos protokolas Nr. 24. Ten pat, l. 141.

⁴⁸ Įregistruotų VRM skyrių sąrašas. Ten pat, l. 182.

⁴⁹ 1938 m. lapkričio 27 d. VRM įregistruoti skyriai. Ten pat, l. 207.

⁵⁰ Raštas 3 p.p. vadui 1938 m. gegužės 10 d. Ten pat, l. 165.

Susipažinus su steigiamųjų susirinkimų protokoliais galima teigti, kad organizacijos nariai daugiausia pageidavo, kad jų organizacija būtų „[...] viena garbingiausių, ir ypač būtų pagerbta per Tautos ir valstybės šventes bei kariuomenės su visuomene susiartinimo dieną“⁵¹. Beveik kiekvienas skyrius pageidavo suteikti nemokamą mokslą jų vaikams ir rinkti istorinę medžiagą apie tautines lietuvių dalis Rusijoje⁵². Seinų skyriaus steigiamajame susirinkime buvo nutarta užsiprenumeruoti žurnalus „Kari“ ir „Kardą“ ir norėta, kad juose būtų daugiau rašoma apie pirmūnus⁵³. Ne viename susirinkime nuskambėjo ir noras prisilyginti savo nuopelnais kūrėjams savanoriams. Kauno skyriaus steigiamajame susirinkime viename nutarimo punkte buvo parašyta, kad „[...] pirmūnai teisiškai ne žemiau stovėtų kaip savanoriai–kūrėjai“⁵⁴. Toks noras buvo grindžiamas tuo, kad jie buvo pirmieji lietuviškos kariuomenės idėjos kūrėjai ir įgyvendintojai, nors ir svetimose šalyse. Šis noras neliko vien pašnekėsiai tarp savųjų. Jis buvo įgyvendinamas: 1) steigiant medalį, skirtą tik kariuomenės pirmūnams, 2) siekiant lengvatų ir pensijų. Kariuomenės pirmūnų sąjunga, siūlydama įvertinti pirmūnų sąjūdžio dalyvius, vadovavosi ne tik suvažiavimo bei organizacijos skyrių pageidavimais, bet ir kitų šalių, kaip antai Lenkija ir Čekoslovakija, tradicijomis. Ten buvo pagerbti pirmieji kovotojai legionieriai, kurie savo karinius dalinius formavo Rusijoje ir grįžę į tėvynę toliau dalyvavo kovose dėl savo šalių laisvės. Galima būtų paminėti gen. Juzefo Dovbor-Musnickio I korpuso karius, Juzefo Halero II

Lenkų korpusą, gen. J. Želigovskio 4 lenkų šaulių divizijos dalis ir plk. Valerijaus Čiumos 5 Sibiro šaulių diviziją ir kt.⁵⁵. Rusijoje buvo ir čekoslovakų savanorių karinės dalys, kurių formavimą inicijavo Čekoslovakų nacionalinė taryba, vadovaujama būsimo prezidento Tomašo G. Masaryko. 1917 m. rudenį tos dalys, sujungtos į korpusą, jau skaičiavo apie 30 tūkst. karių, kurie turėjo būti permesti į Čekoslovakiją ir ginti savo šalies interesus⁵⁶. Svetimose šalyse suformuotų karinių junginių kariai savo šalyse susibūrė į įvairias buvusių karių organizacijas. Lenkijoje – Halerčikų ir Dovburčikų bei Lenkijos legionierių sąjungas ir kt.⁵⁷, Čekoslovakijoje – į Čekoslovakijos legionierių sąjungą, kuri vienijo čekoslovakų karinių dalių karius, tarnavusius užsienyje 1914–1918 metais⁵⁸.

Kariuomenės pirmūnų medalis

Kariuomenės pirmūnų sąjungai svarbiausias darbas, be skyrių kūrimo, buvo medalio pagaminimas ir įteisinimas. Medalio kūrimo klausimai buvo svarstomi ne viename Vyriausiosios valdybos posėdyje, o priežiūra buvo patikėta brg. gen. V. Vitkauskui. Taip pat buvo parengti raštai Krašto apsaugos ministerijai (KAM) ir VRM dėl jų požiūrio į tokio medalio steigimą. Krašto apsaugos ministerija 1938 m. rugsėjo 29 d. pritarė medalio steigimui ir kaldinimui, o spalio 11 dieną tam pritarė Vidaus reikalų ministerija. Medalius gamino pasitikėjimo bendrovė „Veikla“, kuri juos užsakė Šveicarijos firmoje „Huge-

⁵¹ Utenos skyriaus steigiamojo susirinkimo protokolas. 1938 m. balandžio 21 d. Ten pat, b. 30, l. 17.

⁵² Zarasų skyriaus steigiamojo susirinkimo protokolas. 1938 m. birželio 5 d. Ten pat, l. 29.

⁵³ Seinų skyriaus steigiamojo susirinkimo protokolas. 1938 m. birželio 3 d. Ten pat, l. 27.

⁵⁴ Kauno skyriaus steigiamojo susirinkimo protokolas. 1938 m. liepos 24 d // Ten pa, l. 13.

⁵⁵ Klimecki Michał. Polskie formacje zbrojne w I wojnie światowej. Warszawa, 1994, p. 29–30.

⁵⁶ Краткая история Чехословакии. С древнейших времён до наших дней. Москва, 1988, с. 284.

⁵⁷ Jabłonowski Marek. Sen o potęgę Polski. Z dziejów ruchu byłych wojskowych w II Rzeczypospolitej 1918–1939. Olsztyn, 1998, p. 22–23.

⁵⁸ Čaplovič Miloslav. Branné organizácie v Československu 1918–1939 (so zreteľom na slovensko). Bratislava, 2001, p. 21.

ein Freres Le Ločle“. Buvo užsakyti 300 sidabrinių be kaspinių medalių ir štampai, kurie buvo numatyti pristatyti iki 1939 m. sausio 15 d.⁵⁹ Tačiau užsakymas laiku nebuvo įvykdytas. Archyvuiniuose dokumentuose randame tokį faktą, kad „1939 m. kovo 8 d. buvo gautas leidimas įvežti iš Šveicarijos sidabrinius medalius be muito (su dėžutėmis) 1000 lt. muito ribose“⁶⁰. Šie Kariuomenės pirmūnų sąjungos inicijuoti ir jų rūpesčiu pagaminti medaliai dar turėjo ženkliuką, kuriame buvo įrašyta data „1917–1919“. Be ženkliuko medalis buvo ne visai sukomplektuotas. Gaminti ženkliuką buvo patikėta P. Kraujaliui. Jis turėjo jų pagaminti 600 vienetų⁶¹.

Lygia greta su medalių gamyba vyko ir juridinis jų įteisinimas. Sąjungos Vyriausioji valdyba parengė medalio statutą ir pateikė jį tvirtinti Ministrų kabinetui ir Seimui. Taip pat buvo sudaryta komisija, kuri turėjo patikrinti sąjungos narių anketas ir išsiaiškinti, ar visi jas užpildę yra pirmūnai. Į šią komisiją įėjo šie kariuomenės pirmūnai: plk. Juozas Tumas, plk. V. Ingelevičius, plk. ltn. Jonas Laurinaitis, mjr. K. Sabalyš ir ats. mjr. Jonas Puikūnas-Pupkis.

Norint įteisinti Kariuomenės pirmūnų medalių, reikėjo padaryti galiojančio Lietuvos valstybės ordinų, medalių ir kitų pasižymėjimo ženklų įstatymo pakeitimus. KAM buvo jau anksčiau pritarusi tokio medalio steigimui, tad pristatyti jo statuto projektą Seime paskyrė brg. gen. K. Navaką. Pirmasis pristatymas įvyko 1939 m. sausio 26 d. IV Nepaprastojoje sesijoje. Pateiktas Kariuomenės pirmūnų medalio statuto projektas Seime sukėlė diskusijas ir jo svarstymas bei priėmimas užtruko daugiau kaip metus. Dis-

kusijų atgarsiai pasiekė ir spaudą. Todėl plačiau supažindinsime su pataisais dėl medalio svarstymu Seime. Brg. gen. K. Navakas, atstovaudamas Vyriausybei, supažindino Seimą su KAM nuomone svarstomu klausimu ir pabrėžė, kad „[...] vienas laisvės kovų etapas, būtent lietuvių pastangos kuriant Lietuvos valstybės karinę jėgą Rusijoje, nėra tinkamai įvertintos ir pažymėtos. [...] tas pasiryžimas ir idealizmas, tėvynės meilė ir ilgesys iš esmės yra toks pats, koks ir kūrėjų savanorių“⁶². O skirtumas tas, kad į tą sąjūdį būrėsi niekieno nešaukiami, ir ne tik karininkai, inteligentija, bet ir kareiviai, kurie save išskyrė iš lenkų, rusų ir būrėsi į atskiras lietuviškas dalis. Prelegentas aiškino Seimui, kad „[...] kariai rūpinosi visos tautos politiniais reikalais: veikė kontakte su Lietuvos Tautos Taryba, siuntė savo atstovus į Lietuvių Seimą Petrapily ir į svarbias konferencijas Stokholme, į tautų suvažiavimą Kijeve, dalyvavo tautų kariškame bloke Petrapilyje, savo iniciatyva ir autoritetu Voroneže atstatė tautos atstovybę – Vyriausiąją Rusijos Lietuvių Tarybą“⁶³. Pristatomas įstatymo pakeitimo projektas, kaip pažymėjo brg. gen. K. Navakas, nesuteikia jokių ypatingų privilegijų. Medalį gautų tik tie kariuomenės pirmūnai, kurie būtų tokiais pripažinti. Jų atranką darytų Kariuomenės pirmūnų sąjungos Taryba ir valdyba, o dar tikrintų Krašto apsaugos ministro skirta komisija. Teikiama įstatymo pataisa numatė ir kelias materialias lengvatas, tai „[...] apdovanotiems kariuomenės pirmūnams, medalio pirmūnams, ne jaunesniems kaip 60 metų, skirti 50 metinių pensijų po 100 litų kiekvienam“ ir „[...] 181 str. remiantis, pirmūnui turi suteikti teisę važiuoti 1/3 papiginto geležinkelio bilietu“⁶⁴. Pristatymo

⁵⁹ Pasitikėjimo bendrovės „Veikla“ direktoriaus Augustausko raštas. Ten pat, b. 1, l. 223.

⁶⁰ Raštas apie leidimo gavimą parvežti medalius. Ten pat, l. 237.

⁶¹ Prašymas P. Kraujaliui. 1938 m. gruodžio 29 d. Ten pat, l. 222.

⁶² Lietuvos valstybės ordinų, medalių ir kitų pasižymėjimo ženklų įstatymo pakeitimo projektas. Seimo 114/13-asis posėdis, 1939 m. sausio 26 d // Seimo stenogramos. IV nepaprastoji sesija. 1939-01-10–1939-02-15, p. 9–10.

⁶³ Ten pat, p. 10.

⁶⁴ Ten pat, p. 11.

metu buvo nurodytas ir apdovanojamųjų naujuoju medaliu skaičius – ne daugiau kaip 500 asmenų.

Pristačius projektą prasidėjo diskusija. Pirminis kalbėjo Seimo narys savanoris kūrėjas Jonas Viliušis. Jis turėjo nemažai priekaištų: pirma dėl to, kad įvedamas naujas pasižymėjimo ženklas pažymėti tam tikrą idėją, antra – iki pirmūnų buvo ir 1863 m. sukilėlių, aušrininkų ir kt., kurių darbai nėra pažymėti, trečia – abejonės dėl paties pavadinimo „pirmūnas“, nes, J. Viliušio supratimu, pirmieji buvo savanoriai kūrėjai, o remiantis medalių vyresniškumu, Pirmūnų medalis eitų po Savanorių kūrėjų, tad neaišku, kas pirmesnis, ketvirta – sunku bus išsiaiškinti, kas yra pirmūnas, ir kritikuotina nuostata, kad anketas tikrins Kariuomenės pirmūnų sąjungos renkamas organas, nes tai bus neobjektyvu, penkta – daugelis aktyviai dirbusių Rusijoje, grįžę į Lietuvą, nestojo į Lietuvos kariuomenę savanoriais, o liko sėdėti namuose ir kt. Išsakęs visas abejones dėl siūlomų pataisų J. Viliušis pasiūlė, kad, norint tokį įstatymą pripažinti svarstytinu, reikia jį perduoti komisijai, kad nuodugniai peržiūrėtų ir teisiškai sutvarkytų. Po J. Viliušio kalbos ginti įstatymo stoji Seimo narys ats. brg. gen. J. Čaplikas. Jis tvirtino, kad net pusė lietuvių, dalyvavusių sąjūdyje Rusijoje, stoji savanoriais į Lietuvos kariuomenę, kad dar daug jų tarnauja ir dabar užima atsakingus postus. Ats. brg. gen. J. Čaplikas pasiūlė projektą perduoti svarstyti ordinų ir medalių komisijai. Po trumpos pertraukos posėdis buvo tęsiamas ir į diskusiją įsitraukė ir Seimo vicepirmininkas Julius Indrišiūnas. Jis taip pat buvo nepatenkinamas tuo įstatymo projektu, kuris siūlo apdovonoti asmenį tik už buvimą pirmūnu, o ne už nuopelnus, kaip savanorius kūrėjus. Įstatymo projekte niekur nėra pasakyta, ką yra nuveikę tie pirmūnai, kurie nėra tarnavę Lietuvos kariuomenėje. Todėl kyla klausimas, ar visi verti pirmūno vardo, ir pritaria J. Viliušio nuomonei,

kad reikia praplėsti tą dalį, kurioje būtų pasakyta, už ką asmuo pripažintas pirmūnu. Vicepirmininkas J. Indrišiūnas piktinosi, kad Kariuomenės pirmūnų sąjunga daro spaudimą Seimui. Jis priminė, kad yra gautas memorandumas, kuriame reiškiamas nepasitenkinimas dėl medalių eilės. Jame „Sakoma, kad pirmūnai tai yra pirmieji kariai, todėl ir jų ženklas turėtų būti aukščiau savanorių medaliu pastatytas“⁶⁵. Memorandume buvo reikalaujama daugiau lengvatų, nei numatyta Vyriausybės parengtame įstatymo projekte. Kariuomenės pirmūnų Seimui atsiųstame dokumente jau figūruoja 6 lengvatų punktai: reikalaujama ne tik 50 pensijų po 100 litų, bet ir 25 po 200 litų; tarnautojams kas dveji metai dviejų mėnesių atlyginamų atostogų; atleisti vaikus nuo mokesčio už mokslą; atleisti nuo pensijų fondo mokesčio už laiką iki 1926 m., pridėdant vienerius metus prie pensijos ištarnauto laiko ir teisę važiuoti trečios klasės geležinkelio bilietu antra klase, o nuo III kl. bilieto duoti 50% nuolaidą. Visos šios lengvatos buvo tokios pat kaip teikiamos savanoriams kūrėjams. J. Indrišiūnas pasiūlė susilaikyti nuo tokių didelių lengvatų suteikimo ir perduoti įstatymo pakeitimo projektą Lietuvos valstybės ordinų, medalių ir kitų pasižymėjimo ženklų įstatymo pakeitimo projektui svarstyti komisijai, kurios pirmininkas Seimo narys J. Viliušis. Atsakydamas į kalbėjusių Seimo narių klausimus ir išdėstytas mintis, kalbėjo Vyriausybės atstovas brg. gen. K. Navakas. Padėkojęs kalbėtojams, jis pažymėjo, kad tautinio sąjūdžio Rusijoje dalyvis pirmūno vardu pavadino Prezidentas, kalbėdamas jų suvažiavime. Atsakydamas, kodėl ne visi stoji į Lietuvos kariuomenę, brigados generolas teigė, kad „[...] dalis stoji kariuomenėn, o

⁶⁵ Lietuvos valstybės ordinų, medalių ir kitų pasižymėjimo ženklų įstatymo pakeitimo projektas. Seimo 114/13-asis posėdis, 1939 m. sausio 26 d // Seimo stenogramos. IV nepaprastoji sesija. 1939-01-10–1939-02-15, p. 13.

dar didesnė dalis atvykusi Lietuvon buvo pašaukta kariuomenėn, o kita dalis į kariuomenę nebuvo pašaukta dėl savo amžiaus ir pradėjo savo privatinį gyvenimą⁶⁶. Vyriausybės atstovas taip pat manė, kad nereikia gailėti pažymėti tuos vyrus, kurie buvo pasiryžę padėti tautai. Lengvatos projekte nesurašytos, o jei bus duotas papigintas važiavimas geležinkeliu, tai gal tai labai neapsunkins šalies biudžeto. Po šios kalbos buvo baigtos diskusijos ir pirmininkaujantysis pakvietė balsuoti, ar svarstyti šis įstatymo projektas. 36 balsais įstatymas buvo pripažintas svarstyti. O jį svarstyti buvo nutarta perduoti tai pačiai komisijai, kuri buvo sudaryta anksčiau, o ne naujai, nors tokių pasiūlymų buvo. Už tai balsavo 35 Seimo nariai. Toks buvo pirmasis įstatymo projekto svarstymas. Labai gaila, bet negalime supažindinti su antruoju svarstymu, nes jis vyko 1940 m. balandį, o 1940 m. Seimo stenogramų nėra išleista. Galima pasekti jo svarstymą tik remiantis to meto spauda. „Lietuvos aidas“ 1940 m. balandžio 12 d. išspausdino straipsnį apie balandžio 11 dieną priimtą pakeistą Lietuvos valstybės ordiną, medalių ir kitų pasižymėjimo ženklų įstatymą. Kaip rašo laikraštis, „Savanorius kūrėjas liečiąs projektas buvo priimtas be jokių ginčų, vienu balsu, o pirmūnų – sukėlė gana karštų ginčų. Galop slaptu balsavimu jis priimtas 23 balsais, prieš 14, dviem susilaukius⁶⁷. Kokių lengvatų gavo pirmūnai? Seimo komisijos perdarytą pirmūnus liečiantį įstatymo projektą referavo Seimo narys ats. gen. J. Čaplikas. Buvo pažymėta, kad pirmūnais gali būti pripažinti ne tik tarnavę iki 1918 m. vasario 16 d. svetimų kariuomenių dalyse, bet ir tie, kurie iki to laiko aktyviai dirbo tautinės kariuomenės organizavimo darbą ir realiai prisidėjo prie Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo. Kas yra kariuo-

menės pirmūnas, sprendžia krašto apsaugos ministro skirta penkių asmenų komisija. Neigiami komisijos sprendimai gali būti skundžiami⁶⁸. Įstatyme buvo numatytos šios lengvatos: gali gauti 1/3 III klasės bilieto kainos nuolaidą⁶⁹, nepasiturintiems pirmūnams, ne jaunesniems kaip 60 metų, gali būti skiriama 50 metinių pensijų po 100 litų kiekviena⁷⁰. Dėl įstatymo, kaip mini ats. brg. gen. J. Čaplikas, komisija „buvo bombarduojama raštais“ ir gavo atskiras nuomones bei pastabas raštu iš Seimo vicepirmininko J. Indrišiūno, savanorio kūrėjo, Seimo nario J. Viliušio ir net iš komisijos nario Jono Prano Aleksos (pastarasis buvo griežtai nusistatęs prieš bet kurias pinigines lengvatas pirmūnams). Seimo posėdyje savo nuomones žodžiu išsakė J. Indrišiūnas ir J. P. Aleksa. Seimas gavo ir Lietuvos kariuomenės savanorių kūrėjų sąjungos Centro valdybos raštą, kurį perskaitė J. Indrišiūnas. Ten pateikti argumentai sutapo su vicepirmininko ir Seimo nario J. Viliušio mintimis. Ginčas kilo dėl pirmūno apdovanojimo ir kas gali būti juo laikomas. Kaip ir pirmame svarstyme, J. Viliušis pateikė tuos pačius argumentus, kas yra pirmieji Lietuvos kariai. Pagal priimtą įstatymo pataisą, pirmūnais būtų pripažįstami ir kitose svetimose kariuomenėse, o ne tik Rusijos, tarnavę Lietuvos kariai. Tokia nuostata atsirado, kai buvo atsižvelgta į J. Indrišiūno ir J. Viliušio pastabas raštu. Būtina sąlyga turėjo būti ir tai, kad pirmūnai būtų tarnavę Lietuvos kariuomenėje, ar savanoriais, ar mobilizuoti. Pastarąją sąlygą ypač gynė J. Indrišiūnas, išvadinęs tuos, kurie netarnavo, „zuikiais“. Atsikirdamas tokiems Seimo nario žodžiams, ats. brg. gen. J. Čaplikas

⁶⁶ Ten pat, p. 14.

⁶⁷ *Dd.* Ką gauna nauja savanoriai ir ką pirmūnai // Lietuvos aidas. 1940, balandžio 12, Nr. 168.

⁶⁸ Kariuomenės pirmūnų medalio statusas. Lietuvos valstybės ordinų, medalių ir kitų pasižymėjimo ženklų įstatymo pakeitimas // Vyriausybės žinios. 1940, gegužės 4, Nr. 702, 5390, § 278 (4).

⁶⁹ Ten pat, § 278¹¹.

⁷⁰ Ten pat, § 278 (10).

pareiškė, kad „[...] savanoriai, kuriems už jų nuopelnus esą „sumokėta“, „iš ambicijos“ darą įvairių priekaištų, ypač dėl pirmūno vardo“⁷¹.

Lietuvos kariuomenės kūrėjų savanorių sąjungos raštas ir jos narių susirūpinimas tuo, kad pirmūnai gauna lengvatas ir medali, visiškai suprantami. Daugelio lengvatų kūrėjai savanoriai laukė nuo Nepriklausomybės kovų pabaigos, o 1927 m. įsikūrusi sąjunga įstatymų projektus ir raštus rašė 13 metų. O lengvatos gautos kartu su pirmūnais. Todėl ir kilo pasipiktinimas ir nenoras teigiamai žiūrėti į pirmūnus. Kariuomenės pirmūnų organizacija savo nariams lengvatas ir apdovanojimus gavo per 2 metus. Savanoriai manė, kad tokie sprendimai nuvertina jų nuopelnus. O tokį lengvą pirmūnams naudingų įstatymų priėmimą galima sieti su tautiniame sąjūdyje Rusijoje dalyvavusiomis asmenybėmis ir jų užimamais postais. Ne vienas buvo Valstybės taryboje, turėjo aukštas pareigas kariuomenėje, pavyzdžiui, kariuomenės vadas div. gen. Stasys Raštikis ir kt. Pirmūnus gynė ir krašto apsaugos ministras, svarstant įstatymą pareiškęs, kad vardą pasiūlęs Prezidentas ir jį pakeisti nemažai kainuotų, nes jau pagaminti medaliai, o tarnauti į Lietuvos kariuomenę „galėjo nestoti dėl nesveikatos, dėl išvargimo, dėl rastų nenormalių savo šeimos gyvenimo sąlygų, [...] o jei kuris netikęs galima neduoti pirmūno vardo“⁷². O lengvatas pirmūnams ministras apibūdino kaip „[...] tam tikrą sveiką socialinį ir auklėjamąjį pradą“⁷³. Tokie ministro žodžiai verčia prisiminti ir kitų socialinių grupių – Lietuvos Nepriklausomybės kovų ir Pirmojo karo invalidus, kurie dėl pensijų ir kitų lengvatų kovojo ne vienerius metus. Tas darbas buvo atliktas tik trijų invalidų organizacijų ir brg. gen. V. Nagevičiaus kartais ir drastiško-

mis priemonėmis, kai karo invalidas, nuvykęs į Steigiamo Seimo salę ir atsisėdęs viduryje pareiškė, kad neišeis tol, kol bus priimtas pensijų įstatymas. Kariuomenės pirmūnams tokių žygių nereikėjo imtis. Viskas vyko civilizuotai, KAM aktyviai remiant jų reikalavimus.

Priimtoji įstatymo pataisa suteikė galimybę pirmūnams gauti Kariuomenės pirmūno medali. Tai buvo sidabrinis, apskritas medalis, kurio aversė pavaizduota lietuvaite, laikanti dešinėje rankoje kardą. Viršutinėje medalio dalyje reliefinis užrašas „Už Lietuvos laisvę“, o apatinėje – „Kariuomenės pirmūnai“. Jo kryžiaus pavidalo plokštumoje pavaizduoti žygiuojantys Lietuvos kariuomenės pirmūnai su vėliava, kurioje matyti Vytis. Kryžiaus kampuose keturių svarbiausių Lietuvos miestų simboliniai vaizdai. Reverse – užrašas „1917–1919“. Kompozicijos plane pavaizduotas šautuvas ir kardas, apgaubti ažuolo ir lauro šakelėmis. Juostelė trijų išilginių dryžių: žalia, balta, raudona. Skersai prisegama metalinė emaliu dengta 5 mm pločio juostelė, kurioje pažymėti 1917–1919 ir viduryje raidė P. Kariuomenės medalio statusas Vyriausybės žiniose buvo paskelbtas 1940 m. gegužės 4 d., kai iki sovietinės okupacijos buvo likę truputį daugiau nei mėnuo. Kariuomenės pirmūnų sąjungos vyr. valdyba išplatino spaudoje pranešimą apie medalio įsteigimą ir kokius reikia pateikti dokumentus jam gauti. Ji siūlė sušaukti skyrių susirinkimus, „kadangi ne visi skyrių nariai bus skaitė ir supratę pirmūnų statuto dvasią, reikalavimus ir pirmenybes“, ir viešai viską išaiškinti⁷⁴. Savo darbą pradėjo ir Kariuomenės pirmūnų medalio komisija, į kurią įėjo: pirmininkas brg. gen. K. Navakas, nariai – plk. J. Tumas, plk. ltn. J. Laurinaitis, ad. mjr. K. Sabalys ir ats. plk. J. Byla⁷⁵. Pirmajame komisijos posėdyje, kuris

⁷¹ Dd. Ką gauna nauja ...

⁷² Ten pat.

⁷³ Ten pat.

⁷⁴ Kariuomenės pirmūnams // Karys. 1940, birželio 6, Nr. 23.

⁷⁵ Sudaryta Kariuomenės pirmūnų komisija. Ten pat.

įvyko gegužę, buvo apsvaistinta 20 prašymų pripažinti pirmūnais⁷⁶. O įsakymas kariuomenei apie Kariuomenės pirmūnų medalį buvo išleistas tik liepos 5 dieną, kai Lietuva jau buvo okupuota⁷⁷. Jį pasirašė div. gen. V. Vitkauskas, tuo metu ėjęs krašto apsaugos ministro ir kariuomenės vado pareigas.

Nė vienas pirmūnas šio medalio negavo. Pradėjęsi okupacija nutraukė komisijos darbą, visi 300 pagamintų medalių ir 600 jų priedų, ženkliukų su užrašu „1917 P 1919“, buvo perduoti Vytauto Didžiojo karo muziejui. Dabar ten saugoma 157 medaliai ir 504 ženkliukai. Likę medaliai dėl nesąžiningų žmonių veikos ir sovietmečiu buvusios netinkamos tarpukario vertybių apsaugos politikos pateko kolekcininkams į rankas.

Seimui svarstant ir tvirtinant kariuomenės pirmūnų medalį, organizacija tęsė savo veiklą. Atgavus Vilnių ir Vilniaus kraštą, buvo nutarta įsteigti skyrius Vilniuje, Švenčionėliuose ir Ukmergėje. Steigti Vilniaus skyrių buvo pavesta plk. Pranui Kaunui. Steigiamasis susirinkimas įvyko 1940 m. gegužės 30 d. Vilniaus miesto ir apskrities komendanto kabinte. Dalyvavo 12 asmenų, kurie išrinko valdybą. Pirmininku buvo paskirtas plk. Jonas Šlepetys, nes plk. P. Kaunas dėl didelio užimtumo savo tiesioginiame darbe atsisakė šių pareigų. Jis sutiko būti vicepirmininku, o sekretoriumi buvo išrinktas ats. mjr. Pranas Gudelis. Kandidatu liko mjr. Stasys Valiuškis. Taip pat buvo išrinkta revizijos komisija, į kurią įėjo ats. karininkas Bronius Draugelis, ats. karininkas Anicetas Rimdžius ir Augustinas Liutkus⁷⁸. Švenčionėlių skyriaus pirmininku buvo paskirtas Vladas Šekštelis, o Ukmergės

– plk. lt. Vincas Matulionis⁷⁹. Naujai įsteigti skyriai priėmė nutarimus įsitraukti į Ginkluotosioms krašto pajėgoms remti fondo darbą, išpareigojo rinkti metalo laužą ir dalyvauti visose valstybinėse šventėse. Tačiau okupacija nutraukė šios ir kitų buvusių karių organizacijų veiklą, nes nuo 1940 m. birželio 27 d. buvo sustabdyta iki tol veikusių organizacijų veikla. Archyvinuose dokumentuose randame 1940 m. liepos 2 d. raštą Vidaus reikalų ministerijai, kuriame prašoma leisti toliau veikti Kariuomenės pirmūnų sąjungai⁸⁰. Kada buvo uždaryti kiekvienas skyrius, duomenų neturime, tačiau, sprendami pagal Zarasų skyriaus uždarymo datą – liepos 8 dieną – galime teigti, kad tuo pačiu metu turėjo būti uždaryti ir kiti skyriai. Likviduoti Kariuomenės pirmūnų sąjungą buvo baigta 1940 m. rugsėjo 5 d., o jos dokumentai perduoti Vytauto Didžiojo karo muziejui, kuris nuo 1940 m. liepos 25 d. buvo pavadintas Kariškai istoriniu. Juos priėmė plk. J. Šarauskas. Į Centrinį valstybės archyvą Kariuomenės pirmūnų sąjungos bylos, manytume, pateko šeštame dvidešimtojo amžiaus dešimtmetyje, kai buvo vykdoma muziejaus eksponatų naikinimo ir perdavimo VRM akcija.

Nuo įsikūrimo dienos, 1937 gruodžio 31 d., iki 1939 m. sausio 1 d., Kariuomenės pirmūnų sąjunga įsteigė 21 skyrių apskričių miestuose ir dar du skyrius mažesniuose miestuose: Pasvalyje ir Ukmergėje. Centras buvo Kaune, Sapiegos gatvėje Nr. 1, telefonas 22 111, o kiekvieno skyriaus valdyba buvo ten, kur dirbo jo pirmininkas. Tai buvo kultūrinė organizacija, neturėjusi jokio turto ir nesukaupusi pajamų, tik antspaudus ir vieną trispalvę (ž. b. r.) vėliavą, veikusi visoje

⁷⁶ Kariuomenės pirmūnų medalio komisija jau dirba. Ten pat, 1940, birželio 13, Nr. 24.

⁷⁷ Įsakymas kariuomenei Nr. 78. Kaunas, 1940 metų liepos mėn. 5 d. Rikiuotės sritis. § 1–4.

⁷⁸ Raštas apie Vilniaus skyriaus steigiamąjį susirinkimą // LCVA. F. 1446, ap. 1, b. 42, l. 8, 15.

⁷⁹ Naujieji skyrių pirmininkai // LCVA. F. 1446, ap. 1, b. 1, l. 252–254.

⁸⁰ Prašymas Vidaus reikalų ministerijai Nr. 96. 1940 m. liepos 2 d. Ten pat, l. 264.

Lietuvoje. Ji vienijo 1200 narių (su kandidatais) nuo 43 iki 70 metų⁸¹.

Išvados

1. Kariuomenės pirmūnų sąjunga buvo vėliausiai įsikūrusi buvusių karių organizacija Lietuvoje. Ši organizacija savo gretose vienijo tautinio sąjūdžio Rusijoje dalyvius, 1917–1919 m. carinėje kariuomenėje įkūrusius lietuviškus karinius dalinius. Ji buvo įsteigta po suvažiavimo, kuriame buvo iškilmingai paminėtas tautinio sąjūdžio Rusijoje dvidešimtmetis.

2. Ši sąjunga pagrindines savo jėgas skyrė organizaciniam darbams. Per dvejus metus buvo įsteigti 24 skyriai, pagamintas ir įteisintas Kariuomenės pirmūnų medalis (dėl sovietų okupacijos neįteiktas) ir gauta kai kurių lengvatų jos nariams.

3. Kariuomenės pirmūnų sąjungos įkūrimas ir bendraminčių suvienijimas buvo svarbūs tuo, kad priminė visuomenei apie tautinio sąjūdžio buvimą ir veiklą Pirmojo pasaulinio karo metu

⁸¹ Kariuomenės pirmūnų sąjungos statistinės žinios. Ten pat, l. 240.

ir pateikė istorinę biografinę medžiagą (narių anketomis) apie asmenis, dalyvavusius kuriant Rusijoje karines dalis. Vėliavos, nuotraukos ir dokumentai buvo perduoti saugoti į Vytauto Didžiojo karo muziejų (dalis jų išsaugota ir dabar yra muziejuje).

4. Tautinio sąjūdžio Rusijoje dalyviai sudarė karininkų kadrus besikuriančiai kariuomenei, o dauguma kareivių nepasėkė savo vadų pavyzdžiu. Remiantis Kariuomenės pirmūnų sąjungos narių anketomis galima teigti, kad ši organizacija savo gretose vienijo tikrosios tarnybos ir atsargos 15 generolų, 31 pulkininką, 34 pulkininkus leitenantus, 28 majorus, 37 kapitonus, 47 leitenantus⁸². Lietuvos kariuomenėje iš 1000 Kariuomenės pirmūnų sąjungos narių savanoriais tarnavo 200 žmonių, 50 jų apdovanoti Vyčio kryžiais, 400 tarnavo kaip mobilizuoti⁸³.

5. Kariuomenės pirmūnų sąjunga buvo ne vienintelė tokio pobūdžio organizacija Europoje. Panašių sąjungų ar draugijų buvo Lenkijoje, Čekoslovakijoje ir kitur.

⁸² Anketos // LCVA. F. 1446, ap. 1, b. 3–29.

⁸³ Vyriausybės atstovo brg. gen. K. Navako kalba // Seimo stenogramos. 1939 m. sausio 26 d., p. 11.

THE ESTABLISHMENT AND ACTIVITY OF MILITARY ACHIEVERS UNION (1937–1940)

Aušra Jurevičiūtė

Summary

Military Achievers Union was an organization of former soldiers. The establishment of the union was quite late as at the beginning of the First World War in 1914, large numbers of Lithuanians as Russian officials were already serving in the Russian army. When Germany occupied Lithuania in 1915, due to the early mobilization and call-up, about 30 000 Lithuanian soldiers were serving in all Russian fronts from Riga Bay to Caucasus.

The national movement of Lithuanians in Russia started after the revolution of the 23rd February (8th March) 1917 which awakened the nations ruled by Russia strive for their lost independence. Soldiers also participated in the movement. They wanted to be distinguis-

hed from the Russian army, to create their national organizations and military units and to support the political struggle for independence of their nations. The movement of Lithuanian soldiers started in separate military unions. On the 25th May, a meeting of 88 delegates representing 16 000 organized soldiers was held in Petrograd. As an outcome of the meeting, Lithuanian Soldiers Union was established. The aim of the union was to fight for the independence of Lithuania. The union had 8000 members, 200 of which were officers. The national movement of Lithuanian soldiers involved: 1238 soldiers and 53 officers of Vitebsk battalion, 1000 soldiers and 37 officers of Smolensk battalion, 700 soldiers and 27 officers of Rovno battalion,

416 soldiers and 13 officers of Siberia battalion, 200 soldiers, 1 officer and 3 sergeants serving as officers of Valkas cavalry division, 150 soldiers and 21 doctors in Ungėnai. All listed units encompassed 4000 soldiers ready to return to Lithuania and protect the independence of the native country. Similar organizations were created in Poland and Czechoslovakia.

The idea to establish the Military Achievers Union came in 1937, commemorating the 20th anniversary of the national movement in Russia. During the meeting of the participants of the national movement, a committee of 25 persons responsible for the establishment of the union was elected. The aim of the Military Achievers Union was to unite achievers to gather historical and museum material about their activities in Russia, to publish books, to cooperate with other organizations and to ensure the moral and material welfare of the members. However, some of the set tasks were not realized. During the period of 2 years, the organization released and legally registered a medal for the members, which was not presented because of the Soviet occupation.

Military Achievers Union had more than 1200 members and candidates, some of which held important

positions in military and state service. 200 volunteer founders of the union were presented with the medal of Volunteer founders, whereas 50 persons were awarded with the Vytyis cross.

Military Achievers Union did not have enough time to become an active participant in political and social life as it was concerned with organizational works and establishment of new units. However, an assumption can be made that the organization could have become active as it had the intellectual potential. The suggestion is supported by the successful meeting of the 7th–8th September 1937, in Kaunas. The participants of the meeting were the top representatives of the government, the army and society. Good organization, appropriate evaluation of the situation and possibilities made it possible to pass the necessary bill in Seimas. In comparison, other organizations of former soldiers could pass the bills in the course of several years, whereas the volunteers waited for the prerequisites for 13 years. The organizational competence of Military Achievers Union was evident in establishing units in towns of Lithuania: from the 31st December 1937 up to the 15th June 1940, 24 new units were founded.

*Įteikta 2006-06-29
Parengta skelbti 2007-05-04*